

УДК 323.1(439)(477)

А. М. Дегтеренко
кандидат політичних наук, доцент,
докторант Національного інституту стратегічних досліджень

ЗАГРОЗИ ТА МОЖЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Ґрунтовна державна етнонаціональна політика, яка враховує економічні, інформаційні, соціально-політичні, культурно-освітні чинники, має забезпечувати баланс інтересів держави, регіонів та громадян. Останнім часом відбуваються глибинні трансформації у сфері етнонаціональної політики України на шляху до консолідації української нації. З'ясування чинників процесу трансформації етнонаціональної політики України передбачає розуміння можливостей, які сприяють розвитку всієї системи, а також виявлення загроз, яким слід протидіяти. Ця стаття присвячена аналізу можливостей сприяння етнонаціональної консолідації та виявленню загроз на цьому шляху. Це визначає новизну та актуальність запропонованої розвідки.

Мета статті – виявити загрози та можливості трансформації етнонаціональної політики України.

Виклад основного матеріалу. Етнополітичні ризики на шляху до національної консолідації, що об'єднують у собі загрози й можливості, ретельно досліджують учені Національного інституту стратегічних досліджень. Так, «*національна консолідація*» [1] - історичний процес становлення та розвитку нації шляхом об'єднання етнічних спільнот держави на основі спільного громадянства та національного самовизначення. Важливо, що цей процес супроводжується міжетнічною інтеграцією. Створюються однакові можливості для участі всіх громадян у державотворчих процесах за наявності мовно-етнічної бази, території, культурних та соціально-економічних зв'язків. Проте утвердження консолідації можливе лише за єдиної умови в будь-якій країні світу з поліетнічним складом населенням, якою є Україна. Цією умовою є мінімізація етнополітичних загроз та впровадження механізмів сприяння розвитку етнополітичних можливостей.

Довідка: Відповідно до *Всеукраїнського перепису населення 2001 року, сучасна етнонаціональна структура українського суспільства налічує більше 130 етнічних груп. Українці є найчисельнішою групою і становлять 77,8% населення, чисельність представників інших етноспільнот, серед яких виділяють корінні народи, національні меншини, становить 22,2% населення (10,7 млн.). До корінних народів (0,5% питомої ваги в складі населення України) належать кримські татари (248,2 тис осіб), карайми (1 196 осіб) та кримчаки (406 осіб). До найчисельнішої групи серед національних меншин належать росіяни, а це 17,3% населення (8,3 млн.).*

П'ятий рік поспіль Україна є плацдармом кровопролитної війни за майбутнє й за єдність не тільки всього українського народу, а й усієї Європи. В умовах зовнішньої агресії управління етнополітичними загрозами та можливостями стає головним

завданням державної етнонаціональної політики. До етнополітичних ризиків, які внаслідок подій 2013–2018 років потребують особливої уваги з боку державної влади, належать інформаційні впливи та пропаганда Російської Федерації (далі – РФ), спрямовані на представників національних меншин України, політизацію «мовного питання» та політизацію діяльності національних меншин. Усе частіше привертають увагу регіональні особливості етнополітичних процесів в Україні.

Об'єктами інформаційних впливів та відвертої пропаганди РФ стають, насамперед, представники національних меншин, а також мешканці окупованих територій та внутрішньо переміщені особи.

У фокусі інформаційної пропаганди РФ постає питання «*політизації етнічності*», яке здійснюється шляхом впливу на інформаційний простір країн Європейського Союзу – сусідів України [2]. Відповідно до Індексу інформаційного впливу Кремля, медіапростір є сприятливим для гібридного впливу в Україні (Індекс – 49).

Проросійські політичні сили Угорщини, Польщі, Румунії та деяких інших держав здійснюють деструктивний вплив на етнічну діаспору в Україні. Швидко досягти результату вдається за допомогою економічних стимулів, шляхом заохочення до здобуття іноземних паспортів, поширення націоналістичної пропаганди, що мають на меті протиставити громади етнічних меншин українській владі.

Так, соціологічні опитування ілюструють регіональні ризики поширення прихованого подвійного громадянства. Дослідження Київського міжнародного інституту соціології (далі - КМІС) 2014 року не тільки не втратило своєї актуальності, але й підтверджується багатьма новими розвідками та експертними опитуваннями. Так, КМІС на замовлення «ZN.UA» провів опитування з 4 по 19 грудня 2014 року з теми «Думки і погляди населення України: грудень 2014 року». Під час дослідження було проведено 3 035 інтерв'ю з дорослими жителями України, які проживають у 179 населених пунктах держави.

За даними опитування, на запитання «Чи вважаєте Ви, що Україна має забезпечити своїм громадянам право подвійного громадянства?», 56,8% опитаних у Закарпатській області виступили за право мати два паспорти, причому 31,3% – «безумовно». У Чернівецькій області така ідея користується меншою підтримкою – 20,5% і лише 8% – «безумовно». У Галичині (Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська області) – 21,5% і 7,4% відповідно. Охочих узаконити громадян із двома (чи більше) паспортами в Україні є чимало (30,2% загалом у країні; з них 47,3% – на Сході, 45,3% – Донбасі, 41% – Півдні). Загалом, проти «подвійного громадянства» виступають

44,9% українців; з них 64% – на Заході держави. Показово, що на Закарпатті в безпосередній зв'язок між розколом країни й подвійним громадянством вірять лише 5,5% [3].

Як показав досвід окупації українського Криму, саме подвійне громадянство може бути засобом приховування підготовки гібридної агресії. Поширена практика «паспортного тиску» Росією на «співвітчизників», які є етнічними або російськомовними росіянами, поширюється на всю територію України.

Очевидними загрозами «політизації етнічності» можуть бути процеси поширення міжетнічної ворожнечі в суспільстві, поява етнічних сепаратистських рухів та терористичних організацій. Це можливо в контексті загострення внутрішньополітичних протиріч, погіршення соціально-економічної ситуації або під час міждержавного збройного конфлікту.

Політизація «мовного питання» залишається одним із чинників провокування внутрішньої напруженості.

Компонентами мови як суспільно-політичного явища є *мовна компетенція* (володіння рідною та іншою мовами); *мовна діяльність* (використання мов у різноманітних життєвих ситуаціях); *етномовна орієнтація* (психологічне ставлення особи до кожної з мов суспільного середовища) [4]. Важливо, що саме мова, якою відбувається спілкування вдома, уособлює ці пункти, а також виступає своєрідним тестом для оцінки мовної ситуації в суспільстві.

Результати соціологічних досліджень [5] у 2015-2018 роках демонструють регіональну строкатість мовно-етнічної приналежності громадян за критерієм мови спілкування вдома. Так, Південь, Схід і Центр країни залишаються російськомовним середовищем. Приміром, протягом 2015-2018 років зростає частка громадян у центральних регіонах держави (Житомир, Вінниця, Чернігів), які вдома спілкуються винятково російською мовою. Продовжує збільшуватися кількість російськомовних у Дніпрі та Одесі.

Певну стурбованість викликає ситуація стосовно мовного питання в Києві, коли частка українськомовних мешканців за 2017-2018 рік зменшилася (із 30% до 25%) та відбулося збільшення російськомовних (із 33% до 38%). Може здатися, що 5% – це незначні зміни, але вони є дуже відчутними у фокусі п'ятого року війни за південні та східні кордони української держави.

У Маріуполі протягом 2017-2018 років відбуваються позитивні зміни. Так, якщо частка українськомовних мешканців протягом трьох років дорівнювала 1%, а збільшення російськомовного населення протягом 2016–2017 років відбулося на 10% за рахунок тих, хто спілкувався вдома російською й українською. То у 2018 році частка російськомовних зменшилася на 17% (з 90% до 73%), українськомовних збільшилася на 2% (з 1% до 3%) та двомовних на 15%.

Тенденція зменшення українськомовного населення простежувалася 2017 року в Ужгороді (-11%), коли чисельність респондентів, котрі вдома говорять

іншою мовою, становила 14% та був найвищим показником серед міст усієї України. У 2018 році ситуація дещо змінилася. Так, чисельність респондентів, котрі вдома говорять іншою мовою, становила 1%, порівняно з 2017 роком (14%), одночасно збільшилася частка українськомовних та російськомовних мешканців.

Про певний зв'язок між мовно-етнічною ідентичністю та вразливістю до російської пропаганди написано багато статей, монографій та розвідок. Але це не зменшує актуальності цієї взаємодії та впливу. Як свідчить опитування Київського міжнародного інституту соціології, російськомовні громадяни та представники російського етносу можуть бути більш схильними до сприйняття російської пропаганди. Так, якщо українці за етнічною приналежністю набрали 20 одиниць індексу результативності російської пропаганди (далі – РПП), етнічні росіяни – утричі більше (66). Так само, українськомовні респонденти набрали всього 15 одиниць РПП, а російськомовні виявилися у 2,5 рази вразливішими до російської пропаганди. Найменший рівень російської пропаганди виявлено на Заході держави (РПП – 12), у Центральному регіоні (РПП – 19) та в Києві (РПП – 19), а найвищі показники спостерігаються в Харківській області – 50, на Донбасі – 46, в Одеській області – 43, та на Півдні загалом – 32. [6].

Подолання цього явища вимагає проведення активної державної політики щодо сприяння демократичній консолідації української нації.

Також до етнополітичних ризиків на шляху до національної консолідації належать міжетнічна та регіональна дистанційованість, що підживлюють загрозу зростання відчуженості між мешканцями різних регіонів України. На підставі порівняння результатів соціологічного моніторингу Інституту соціології Національної академії наук України 2014-2016 років, дещо зменшилась уявна дистанція з боку громадян України до угорців, поляків, молдаван, кримських татар, американців, німців, а також українців з інших країн. Проте зросла відчуженість стосовно росіян, білорусів та українців усередині держави.

Досі зберігає свою актуальність дослідження Центру Разумкова [7], за матеріалами якого громадяни України вважають, що існує значна дистанція між такими категоріями населення: «жителі України загалом – жителі тимчасово окупованих районів Донецької й Луганської областей та Криму», «мешканці Заходу – Сходу України», «жителі Галичини – Донбасу». Але всі ці відмінності є лише уявними. Важливо, що ці чинники активно використовуються російською пропагандою для розколу українського суспільства та нав'язування миру на умовах Росії.

Виявлення етнополітичних загроз, яким слід протидіяти, є важливим завданням етнонаціональної політики держави, але без бачення нових перспектив та можливостей етнонаціональна консолідація не відбудеться.

Так, «політизація етнічності» часто відіграє саме конструктивну роль у розвитку держави. Зав-

дяки інноваційним процесам, які супроводжують політизацію етнічності, відбуваються кардинальні зміни в розвитку місцевого самоврядування. Передусім, це стосується процесів децентралізації влади. Культурний та економічний обмін між різними етнічними групами сприяє національній консолідації всієї української нації. Політична конкуренція має значний вплив на громадянську активність. Саме політизація етнічності сприяє демократичним перетворенням шляхом тиску на органи влади регіонів України. Таким чином, «політизація етнічності» є додатковим ресурсом для державної влади щодо зміцнення самоорганізації етнічних громад компактного проживання, активної участі в розбудові демократії та підтримки національної безпеки України.

Також актуальними можливостями для державної політики в етнополітичній сфері є підвищення рівня розуміння важливості збереження незалежності й цілісності держави, зростання рівня громадянської самоідентифікації й патріотизму громадян України, активізація масового волонтерського руху, активізація суспільного запиту на поширення українськомовного культурного середовища, збереження високого рівня міжетнічної толерантності, усвідомлення громадянами зв'язку між правами національних меншин в Україні та боротьбою проти агресії Російської Федерації.

Глибинним консолідуючим чинником є патріотичні почуття українців, пік зростання яких припадає на 2015 рік, коли було зафіксовано п'ятикратне зростання цього показника (41,7%) порівняно з рівнем у 2013 році (8,3%) [8].

Водночас потенціал національно-громадянської консолідації стрімко зростає й зміцнюється. Так, громадянами України, станом на 2016 р., визнали себе 60,1% населення держави, що перевищує показник 2013 року на 10%. У 2017 році більшість населення України вважає себе громадянами України (73%), регіональна ідентифікація переважає лише у 16% [9].

Висновки. Таким чином, трансформації етнополітичної політики України мають великий потенціал та можливості для розвитку. Базисом трансформації є забезпечення всебічного функціонування української мови. Бо саме вона є основоположним чинником національної ідентичності не лише для України, а й для більшості демократичних розвинених країн світу [10]. Дослідження Pew Research Center демонструє дані, відповідно до яких більшість опитаних у 14 європейських країнах відзначають мовну ідентичність основним критерієм національної ідентифікації: Голландія – 84%, Великобританія та Угорщина – 81%, Німеччина – 79%, Франція – 77%. Важливо підтримувати постійну комунікацію між органами влади та етнічними громадами для виявлення та задоволення культурно-освітніх потреб національних меншин регіонів України. Наприклад, досить ефективним виявився потенціал співпраці та

розширення повноважень спільнот національних меншин у межах реформи децентралізації, зокрема для просування національних інтересів у країнах походження національних меншин України. Перманентним завданням залишається припинення іноземного деструктивного впливу на національні меншини, зокрема шляхом застосування санкцій проти іноземних політичних сил та громадських організацій, які підтримують зв'язки з Росією чи поширюють російську пропаганду через етнічні діаспори. А запроваджені економічні стимули для міжрегіонального співробітництва та взаємодії в різних сферах життя країни національних меншин та українського етносу держави починають приносити певні дивіденди.

Література

1. Етнополітичні загрози та ризики національної консолідації: регіональний вимір. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/nats_konsol-eee72.pdf
2. Індекс інформаційного впливу Кремля. MediaSapiens. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/indeks_informatsiyogo_vplivu_kremlya/
3. Дослідження «Думки і погляди населення України: грудень 2014 року». Міжнародний центр перспективних досліджень. URL: <http://opros2014.zn.ua/west>
4. Дегтеренко А.М. Етнополітичний аспект життєдіяльності територіальних громад Українського Північного Приазов'я. Маріуполь, 2008. С. 110
5. Ukrainian Municipal Survey, March 2–20 2015. International Republican Institute. URL: http://www.iri.org/sites/default/files/wysiwyg/2015-05-19_ukraine_national_municipal_survey_march_2-20_2015.pdf; Ukrainian Municipal Survey, 20 January – 8 February 2016. International Republican Institute. URL: http://www.iri.org/sites/default/files/wysiwyg/municipal_poll_2016_-_public_release.pdf; Третє всеукраїнське муніципальне опитування 20 січня – 12 лютого 2017 року. International Republican Institute. URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/municipal_survey_february_2017_ua.pdf; Четверте всеукраїнське муніципальне опитування 20 січня – 10 лютого 2018 року. International Republican Institute. URL: http://ratinggroup.ua/research/regions/chetvertyy_vseukrainskiy_municipalnyy_opros.html
6. Індекс результативності російської пропаганди. URL: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=510>
7. Національна безпека і оборона № 3-4 (161-162) 2016 рік. Центр Разумкова. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD161-162_2016_ukr.pdf
8. Оцінка громадянами ситуації в країні, ставлення до суспільних інститутів, електоральні орієнтації. URL: http://razumkov.org.ua/upload/1463122497_file.pdf
9. «До 26-річчя Незалежності України: тенденції змін громадської думки». URL: <http://dif.org.ua/article/do-26-richnitsi-nezalezhnosti-ukraini-tendentsii-zmin-gromadskoi-dumki>
10. Global Attitudes and Trends. Language. Pew Research Center. URL: <http://www.pewglobal.org/2017/02/01/language-the-cornerstone-of-national-identity/>

Анотація

Дегтеренко А. М. Загрози та можливості трансформації етнонаціональної політики України. – Стаття.

Представлено результати комплексного теоретичного, методологічного й праксеологічного осмислення етнонаціонального чинника в Україні під впливом етнополітичних можливостей та загроз. Акцентовано увагу на конструктивних можливостях сьогодні з метою консолідації всієї української нації та підтримки конструктивного діалогу з національними меншинами.

Проаналізовано етнополітичні сильні та слабкі фактори, можливості та загрози, серед яких є такі: політизація діяльності етнічних діаспор та діяльності національних меншин в Україні; політизація мовного питання; зростання дистанційованості між представниками певних етнічних спільнот; російська агресія.

Наголошено на важливості підтримання постійної комунікації між органами влади та національними меншинами для виявлення та задоволення культурно-освітніх потреб національних меншин; використання потенціалу співпраці та розширення повноважень спільнот національних меншин у межах реформи децентралізації, зокрема, для просування національних інтересів у країнах походження національних меншин України; здійснення моніторингу та контролю іноземного деструктивного впливу на національні меншини, зокрема шляхом застосування санкцій проти іноземних політичних сил та громадських організацій, які підтримують зв'язки з Росією чи поширюють російську пропаганду через етнічні діаспори; поширення практики запровадження економічних стимулів для міжрегіонального співробітництва та взаємодії в різних сферах життя національних меншин та українського етносу.

Ключові слова: етнонаціональна політика України, російська агресія, пропаганда, політизація етнічності, політизація мовного питання.

Аннотация

Дегтеренко А. Н. Угрозы и возможности трансформации этнонациональной политики Украины. – Статья.

Представлено результати комплексного теоретичного, методологічного і праксеологічного осмислення етнонаціонального фактора в Україні под впливом етнополітичних можливостей і загроз. Акцентовано увагу на конструктивних можливостях з метою консолідації всієї української нації і підтримки конструктивного діалогу з національними меншинами.

Проаналізовано етнополітичні сильні і слабкі фактори, можливості і загрози, серед яких виділяють такі: політизацію діяльності етнічних діаспор і національних меншин в Україні; політизація мовного питання; зростання дистанційованості між представниками певних етнічних спільнот; російську агресію.

Подчеркнуто важність підтримання постійної комунікації між органами влади і етнічними общинами для виявлення і задоволення культурно-освітніх потреб національних меншин; використання потенціала співробітництва і розширення повноважень громадських національних меншин в рамках реформи децентралізації, в частині для просування національних інтересів в країнах походження національних меншин України; здійснення моніторингу і контролю іноземного деструктивного впливу на національні меншини, в тому числі шляхом застосування санкцій проти іноземних політичних сил і громадських організацій, які підтримують зв'язки з Росією або поширюють російську пропаганду через етнічні діаспори. Важливо розширювати практику введення економічних стимулів для міжрегіонального співробітництва і взаємодії в різних сферах життя національних меншин і українського етносу.

Ключевые слова: этнонациональная политика Украины, российская агрессия, пропаганда, политизация этничности, политизация языкового вопроса.

Summary

Dehterenko A. M. Threats and Opportunities of the transformation of the Ethno-National Policy in Ukraine. – Article.

The present thesis is concerned with the results of integrated fundamental, methodological and practical study of the ethno-national factor in Ukraine under conditions of the ethno-political Opportunities and Threats.

The attention is given to structural possibilities of today with aim of consolidation of all Ukrainian nation and support of constructive dialogue with national minorities.

There will be analyzed the ethno-political Strengths, Weaknesses, Opportunities and Threats among which: politicization of activity ethnic diaspora and activities of national minority in Ukraine; politicization of language question; increasing of distance among representatives of the certain ethnic communities; Russian Aggression. It's very important to support constant communication with local authorities and ethnic communities for consideration and satisfaction of cultural and educational requirements; using the potential of cooperation and enlarging the powers of national communities in the context of reforms of decentralization, namely for promotion of national interests in the countries of the language origin of national minorities of Ukraine; to monitor and control foreign destructive influence onto the national minorities; popularize successful practice of usage of economic stimulus for interregional cooperation and interaction in different spheres of country life of national minorities and Ukrainian ethnos of the state.

Key words: ethno-national policy of Ukraine, Russian aggression, propaganda, politicization of ethnicity, politicization of language question.